

De oudste sporen van het Heilig Bloed in Brugge (1255-1310)¹

Al eeuwenlang is de relikwie van het Heilig Bloed in Brugge het belangrijkste religieuze kleinood van de stad. Ook de jaarlijkse Heilig-Bloedprocessie, waarin de relikwie door de Brugse straten wordt gedragen, is al eeuwenlang een van de belangrijkste jaarlijkse evenementen. Het Heilig Bloed en de Heilig-Bloedprocessie lokken jaarlijks duizenden bezoekers naar Brugge. Vorig jaar heeft de UNESCO de Heilig-Bloedprocessie bestempeld als immaterieel werelderfgoed. De Bruggelingen zelf koesteren deze eerbiedwaardige traditie. Zowel doorsnee-inwoners als prominenten van de stad stellen er prijs op aan de processie deel te nemen of aanwezig te zijn op het parcours. In de Heilig-Bloedprocessie en de aanwezigheid van de relikwie in Brugge vloeien religie, geschiedenis, overlevering en legende samen in één stedelijke traditie.

Tot ver in de twintigste eeuw geloofden de Bruggelingen en de meeste historici de algemeen verspreide traditie als zou het Heilig Bloed op initiatief van graaf Diederik van de Elzas rond 1150 na de Tweede Kruistocht vanuit Jeruzalem naar Brugge zijn gebracht. Ook nu nog blijkt dat dit verhaal onuitroeibaar is: veel Bruggelingen en bezoekers van de stad maken er kennis mee naar aanleiding van de jaarlijkse Heilig-Bloedprocessie. Het traditionele verhaal werd het eerst op schrift gesteld door Johannes Iperius (Jan van Ieper) in de kroniek van de Sint-Bertinusabdij van Sint-Omaars. Iperius was van 1363 tot 1383 abt van deze abdij. In 1964

¹ Dit artikel is de neerslag van mijn bevindingen naar aanleiding van de gelijknamige tentoonstelling in het Stadsarchief van Brugge van 24 april tot 1 juni 2010. Aanleiding voor deze tentoonstelling waren zowel het thema "FAKE?" van de Vlaamse Erfgoeddag 2010, als de zevenhonderdste verjaardag van de bul van paus Clemens V, 1 juni 1310, met de erkenning van de Brugse verering van het Heilig Bloed, zie ook www.brugge.be/archief. Met dank aan collega Marcella Vandebroek voor haar steeds onmisbare redactionele bijstand

heeft Dom Nicolas Huyghebaert O.S.B. dit verhaal herleid tot een legende. De relikwie is pas ten vroegste in het begin van de dertiende eeuw in Brugge terechtgekomen, na de Vierde Kruistocht (1203-1204). Na de plundering van Constantinopel door de kruisvaarders onder leiding van de Vlaamse graaf Boudewijn IX, zijn heel wat relieken uit die stad in West-Europa verspreid, en zo kwam het Heilig Bloed in Brugge terecht.²

Daardoor zijn de documenten uit het Stadsarchief met getuigenissen van 1255 tot 1310 de oudste authentieke bronnen over het Heilig Bloed in Brugge. Een hernieuwde kennismaking met deze documenten leidt tot nieuwe inzichten over de aanwezigheid van het Heilig Bloed in Brugge en het ontstaan van de Heilig-Bloedprocessie.

EEN PROCES UIT 1270

De eerste vermelding van het Heilig Bloed in Brugge is eigenlijk een optekening van een mondelinge getuigenis, afgelegd midden mei 1270 voor de kerkelijke rechtbank van de aartsbisschop van Reims. Het Brugse stadsbestuur was bij deze rechtbank een proces begonnen tegen de bisschop van Doornik vanwege de 'synodale rechtszittingen'. De bisschop organiseerde tweemaal in de zeven jaar, voor het laatst in 1269, in Brugge 'synodale rechtszittingen' waarop vonnissen werden uitgesproken op basis van anonieme en geheime aanklachten, zonder mogelijkheid tot verdediging. Dertig getuigen uit Brugge, aangebracht door het stadsbestuur, werden ondervraagd van 13 mei tot 6 juni 1270, en hun getuigenis werd ter plaatse opgetekend.

De moeilijk leesbare tekst is bewaard op een niet zo best bewaarde perkamenten rol en werd pas in 1963 correct gedateerd door de

2 N. HUYGHEBAERT, 'Iperius et la translation de la relique du Saint-Sang à Bruges', in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis 'Société d'Emulation' te Brugge*, 100 (1963, verschenen in 1964), p. 110-187, in 1990 in het Nederlands vertaald door Mieke De Jonghe, in een uitgave van het 'Jong Kristen Onthaal voor Toerisme', J.-L. MEULEMEESTER (red.), *Het Heilig Bloed te Brugge*, Brugge, 1990: 'Iperius en de translatie van de Heilig-Bloedrelikwie naar Brugge', p. 19-78.

Brugse priester en historicus Antoon Viaene.³ In 1988 werd de tekst voor het eerst correct en volledig gepubliceerd.⁴ Het stadsbestuur was het niet eens met de modaliteiten van een dergelijke synode en men vroeg de officialiteit van Reims te vonnissen dat de bisschop van Doornik voor zijn optreden over geen enkele juridische basis beschikte. Het proces sleepte aan tot in 1301. Daardoor is het dossier ook bewaard: omdat de zaak nog hangende was, bevond het zich niet in het stedelijk archief dat in 1280 in zijn geheel verloren ging bij de brand van het belfort.⁵

De tweede getuige, Walter vanden Groenendike, verklaarde dat hijzelf *ongeveer veertien jaar geleden*, dus in 1255, aangezien de synode om de zeven jaar tweemaal werd gehouden, aanwezig was toen slager Lambert Brouts, beschuldigd van woekerpraktijken, zijn onschuld wou aantonen door samen met tien medestanders een eed te zweren in de Sint-Baseliskerk op het Bloed van Onze Heer Jezus Christus, wat hem werd geweigerd. Een gelijkaardig voorval, waarbij Walter van den Groenendike ook aanwezig was, deed zich *zowat vier jaar geleden* voor, dus ca. 1265, toen Jacob Bart beschuldigd werd van ontucht met de dochter van Simon van Alveringem. Ook deze wou zijn onschuld bewijzen door een eed op het Heilig Bloed in de Sint-Baseliskerk, samen met tien medestanders, wat opnieuw werd geweigerd.⁶ Walter van den Groenendikes getuigenis is uniek, maar lijkt betrouwbaar.

3 A. VIAENE, 'Zweren ten Helighen Bloede. Oudste getuigenis van verering der relik in de Sint-Baseliskerk te Brugge, 1256', in: *Biekorf*, 64 (1963), p. 176-180. Viaene werd hiervoor wel op weg gezet door de lectruur van E. DE MOREAU, *Histoire de l'Eglise en Belgique*, Brussel, 1945, Dl. 3, p. 337.

4 De tekst is bewaard in BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, 99: Politieke oorkonden, 1^e reeks, nr. 219, alles samen 34 perkamenten rollen. Voor ons is van belang: rol 4, met het verhoor van de Brugse getuigen. Het hele dossier (niet alleen nr. 219, maar ook de nrs. 9-13, 24, 25, 38, 50, 51, 53, 56, 88 en 218) is gepubliceerd door D. LAMBRECHT, *Acta Processus circa Synodum. Proces gevoerd door Brugge, Damme en het Vrije tegen de bisschop van Doornik, voor de officialiteit te Reims en de curie te Rome*, Brussel, 1988.

5 A. VANDEWALLE, *Beknopte inventaris van het Stadsarchief van Brugge, I: Oud Archief*, Brugge, 1979, p. 11, betreffende de brand in het belfort.

6 D. LAMBRECHT, *Acta Processus*, p. 46; zie ook A. VIAENE, 'Zweren ten Helighen Bloede', p. 176-177, met correctie: 1255 in plaats van 1256.

Het Heilig Bloed was dus aanwezig in Brugge rond het midden van de dertiende eeuw, in zijn huidige bewaarplaats, de Sint-Baseliskerk. Het was toen de voornaamste relik in Brugge, gebruikt voor plechtige eden. Naar alle waarschijnlijkheid was een dergelijke eed in rechtszaken voor de Brugse schepenen niet ongevoon. Door het ontbreken van het stedelijk archief van voor 1280 is het onmogelijk om dit nog na te gaan. In elk geval weigerde de kerkelijke rechtbank deze bewijsvoering die toen zeker in Brugge voor de burgerlijke rechtbank wel nog zal hebben gegolden.⁷

HET HEILIG BLOED: EEN VAN DE BELANGRIJKSTE
KOSTBAARHEDEN VAN DE STAD, 1297

Vanaf juni 1297 veroverde de Franse koning Filips IV het graafschap Vlaanderen. Het Fransgezinde stadsbestuur van Brugge trok de koning tegemoet en bood hem op 18 september 1297 in Ingelmunster de onderwerping van de stad aan. Blijkbaar maakten de schepenen zich zorgen over hun kostbaarste relik, want bij die gelegenheid verzekerde de koning aan de Bruggelingen dat hij de relikwie van het Heilig Bloed nooit uit haar oorspronkelijke bewaarplaats zou weghalen. De oorkonde waarin hij deze belofte plechtig liet vastleggen, is gedateerd te Ingelmunster in september 1297 en bezegeld met het grootzegel van de koning in groene was. De tekst vermeldt dat de relikwie *sinds onheuglijke tijden (ab antiquo) in de Sint-Baseliskapel* wordt bewaard en steeds door vele mensen wordt vereerd.⁸

De oorkonde van Filips IV is het oudste officiële stuk in verband met de relikwie dat bewaard is gebleven. Op het einde van de dertiende eeuw was de relikwie duidelijk een van de belangrijkste kostbaarheden in stedelijk bezit. Op basis van deze tekst mag ook worden verondersteld dat het Heilig Bloed zeker al meer dan een halve eeuw in Brugge was.

7 Vgl. A. VIAENE, 'Zwren ten Helighen Bloede', p. 176-180, zie vooral p. 180.

8 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, reeks 99: Politieke oorkonden, 1^e reeks, nr. 102; zie A. SCHOUTEET, *Stadsarchief van Brugge. Regesten op de oorkonden 1089-1300*, Brugge, 1973, p. 149, nr. 423.

De zeer zeldzame bronnen over het Heilig Bloed uit de dertiende eeuw situeren de relik dus in Brugge in een stedelijke, niet kerkelijke, context. De relik verschijnt rond het midden van de dertiende eeuw in de Brugse geschiedenis. Ze was toen al de voor- naamste relik in de stad. Ze werd bewaard op de Burg in de Sint-Baseliskerk, en ze werd gebruikt voor plechtige eedafleggingen, waarschijnlijk in burgerlijke processen. Het stadsbestuur wilde de relik koste wat kost steeds in Brugge houden.

Charter van koning Filips IV van Frankrijk, 1297
(BRUGGE, *Stadsarchieef*; Oud Archief, reeks 99: Politieke oorkonden, 1e reeks, nr. 102)

EEN HEILIG-BLOEDPROCESSIE IN DE DERTIENDE EEUW? DE KEURE VAN DE BRUGSE PIJNDERS UIT 1291

Totvoorkortwerdaangenomen, ooknogdoorNicolasHuyghebaert, dat de oudste vermelding van de Heilig-Bloedprocessie te vinden is in de keure van de pijndersgilde van de Sint-Jansbrug uit 1291.⁹

9 A. VIAENE, 'Zweren ten Helighen Bloede', p. 177-178; N. HUYGHEBAERT, 'Iperius', p. 144; N. GEIRNAERT, 'Het Heilig Bloed in Brugge', in: M. RYCKAERT en A.

Dit gilde groepeerde de arbeiders, m.a.w. de scheepslossers, van de Sint-Jansbrug. De tekst van hun keure is alleen bewaard in een vijftiende-eeuws afschrift op een perkamenten rol. Volgens deze keure moesten de leden van het gilde *op den dach van den heleghe[n] bloede* bijeenkomen aan het huis van de deken van het gilde en vandaar vertrekken naar de ommegang, op straf van boete. De gildeleden moesten ook hun teken met *Ave Maria* bij zich hebben, de processie helemaal meemaken en zich na afloop weer melden bij het huis van de deken.¹⁰ Daaruit werd afgeleid dat de processie, voor het eerst vermeld in 1291, toen zeker ook al verscheidene jaren bestond.

De keure van 1291 is echter alleen bewaard in een vijftiende-eeuws afschrift. Aanvullingen zijn niet als zodanig herkenbaar, maar toch is er één aanknopingspunt. Negen paragrafen vóór de paragraaf over het Heilig Bloed, worden de gildeleden verplicht de mis bij te wonen, o.a. op de zes Mariafeesten.¹¹ Rond 1300 stonden er slechts vier feesten ter ere van Onze-Lieve-Vrouw op de kalender.¹² In de loop van de veertiende eeuw kwamen er nog twee bij. De bepaling over de zes Mariafeesten dateert dus pas uit de tweede helft van de veertiende eeuw. De paragrafen na de bepaling over de zes Mariafeesten zullen allicht ook dateren uit de tweede helft van de veertiende eeuw. De tekst over de Heilig-Bloedprocessie dateert dus niet uit 1291, maar is een kleine eeuw jonger. Voor een

VANDEWALLE (red.), *Brugge. De geschiedenis van een Europese stad*, Tielt, 1999, p. 96.

- 10 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, nr. 310: Charters ambachten, nr. 2; E. HUYS (red.), *Duizend jaar Mutualiteit bij de Vlaamsche Gilden*, Kortrijk, 1926, p. 145-150, de passage over de Heilig-Bloedprocessie op p. 150. Dat de tekst slechts in een vijftiende-eeuws afschrift bewaard is, werd reeds gesignaleerd door M. GYSSELING, *Corpus van Middelnederlandse teksten (tot en met het jaar 1300)*, reeks I: *Ambtelijke bescheiden*, 's-Gravenhage, 1977, Dl. 3, p. 1777, nr. 1149a. Ook Gyseling knoopte daar de beschouwing aan vast dat de tekst toevoegingen zal bevatten *hier denklijk reikend tot in de 14de eeuw*.
- 11 E. HUYS (red.), *Duizend jaar Mutualiteit*, p. 149.
- 12 *Purificatio* (2 februari), *Annunciatio* (25 maart), *Assumptio* (15 augustus) en *Nativitas* (8 september). Deze vier Mariafeesten zijn bv. opgenomen in hs. 245 van BRUGGE, *Openbare Bibliotheek*, dat dateert van rond 1300, zie N. GEIRNAERT, *Vlaamse cisterciënzers en Europese stadscultuur. Abt Johannes Crabbe en het cultureel leven in de Duinenabdij tijdens zijn bestuur (1457-1488)*, Onuitgegeven dissertatie K.U.Leuven, 2001, p. 142-145.

dertiende-eeuwse datering van de Heilig-Bloedprocessie zijn dus geen bronnen meer voorhanden.

DE OORSPRONG VAN DE HEILIG-BLOEDPROCESSIE: 3 MEI 1304

Vanouds ging in Brugge de Heilig-Bloedprocessie uit op 3 mei, het feest van de Heilige Kruisvinding, een van de voornaamste lokale kerkelijke feestdagen. Wanneer gebeurde dit voor het eerst?

Op het feest van de Heilige Kruisvinding, 3 mei, van het jaar 1304, heerste in Brugge een opgewonden sfeer: net op die dag kwamen de Brugse troepen terug van een succesvol verlopen veldtocht in dienst van de graaf in Holland en Zeeland, in het kader van het Frans-Vlaamse conflict. De graaf van Holland, uit het huis Avesnes, en traditioneel tegenstander van het huis Dampierre, was in dit conflict een bondgenoot van de Franse koning. De veldtocht had 47 dagen geduurd, aldus de stadsrekening van dat jaar.¹³ Blijkbaar waren de Bruggelingen zo opgetogen over de behouden thuiskomst van de troepen dat ze die dag hun kostbaarste relikwie uit de Sint-Baseliskerk haalden, en voor het eerst het Heilig Bloed meedroegen in de Heilig-Kruisprocessie rond de stad. De stadsrekening van dat jaar vermeldt inderdaad voor het eerst dat men toen *Ons Heeren Bloet omme droech*.¹⁴

De volgende jaren nodigde het stadsbestuur kerkelijke prominenten uit voor de Heilig-Kruisprocessie met het Heilig Bloed. In 1305 maakt de stadsrekening gewag van uitnodigingen voor de abten van de Duinenabdij, die van Oudenburg, de Sint-Andriesabdij en de abdij Ter Doest. Opmerkelijk is dat ook de abdis van Spermalie werd uitgenodigd.¹⁵ Het was de eerste en de laatste keer.

In 1306 werden de abten van Zoetendale, Sint-Andries, Oudenburg en Ter Doest uitgenodigd *in der Helegghen Crucen daghe tonser pro-*

13 C. WYFFELS, m.m.v. A. VANDEWALLE (ed.), *De rekeningen van de stad Brugge 1280-1319. Tweede deel (1302-1319). Eerste stuk (1302-1306)*, Brussel, 1995, p. 362-369.

14 *Ibidem*, p. 346.

15 *Ibidem*, p. 733 en 741.

cessie.¹⁶ In dat jaar is de stadsrekening duidelijk: de klokkenluider van het belfort wordt betaald voor zijn werk *doe men Ons Heren Bloet omme drouch in der Heligher Crucen daghe*, 3 mei.¹⁷ Een andere post herhaalt wat in 1304 voor het eerst werd geregistreerd: een vergoeding voor werken aan de stadsvestingen *doe men ons Heren bloet omme drouch*.¹⁸

Deze gegevens worden bevestigd door de belangrijke pauselijke bul van 1 juni 1310. Daarin is sprake van een processie rond de stad met het Heilig Bloed op het feest van de Heilige Kruisvinding, die sinds zowat zeven jaar wordt georganiseerd. In 1310 was de Heilig-Bloedprocessie inderdaad voor het zevende jaar uitgegaan.

DE DEFINITIEVE ERKENNING: DE BUL VAN PAUS CLEMENS V, 1 JUNI 1310

Op 1 juni 1310 vaardigde paus Clemens V vanuit Avignon, op verzoek van het Brugse stadsbestuur, een plechtige bul uit die de verering van het Heilig Bloed tot op de huidige dag zou consolideren.¹⁹ De supplicie van het Brugse stadsbestuur, zoals overgenomen in de bul, vermeldde dat te Brugge in de Sint-Baseliskerk een belangrijke relikwie van het Heilig Bloed van Onze Heer Jezus Christus werd bewaard, dat sinds zowat zeven jaar deze relik op het feest van de Heilige Kruisvinding rond de stad in processie werd gedragen, dat de relik elke vrijdag vloeibaar werd (!), dat de processie jaarlijks werd bijgewoond door prelaten, geestelijken en veel vreemdelingen. Paus Clemens V erkende officieel de verering van het Heilig Bloed en de processie. Aan de devotie tot het Heilig Bloed werden aflaten verbonden. Vereerders op vrijdag kregen 100 dagen aflaat. Deelnemers aan de processie, vereerders op Goede Vrijdag en de bezoekers van de Sint-Baseliskerk die biechtten op het feest van de

16 IDEM, *De rekeningen van de stad Brugge 1280-1319. Tweede deel (1302-1319). Tweede stuk (1306-1319)*, Brussel, 1997, p. 977.

17 *Ibidem*, p. 969.

18 *Ibidem*, p. 973.

19 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, nr. 99: Politieke oorkonden, 1^e reeks, nr. 239, zie A. SCHOUTEET, *Stadsarchief van Brugge. Regesten op de oorkonden. Deel 2: 1301-1339*, Brugge, 1978, p. 50-51, nr. 102, met vermelding van kopieën en tekstuitgaven.

Heilige Kruisvinding of in de twee weken die erop volgen, kregen een aflaat van vijf jaar en 200 dagen. Deze bul ligt dus ook aan de basis van de 'veertiendaagse van het Heilig Bloed', die sinds enkele jaren herleid is tot de Gebedsweek van het Heilig Bloed.

Het stadsbestuur had kosten noch moeite gespaard om deze bul te verkrijgen. Van 4 november 1309 tot 10 januari 1310 verbleef er voortdurend een afgevaardigde van de stad in Avignon, die de pauselijke administratie moest bewerken. Vanaf 10 januari 1310 tot 6 september 1310 kreeg hij versterking van een tweede afgevaardigde.²⁰ Hun talrijke uitgaven zijn in een speciale rubriek vermeld in de stadsrekening. Deze pauselijke erkenning betekent de definitieve kerkelijke goedkeuring van de verering van de stedelijke relikwie van het Heilig Bloed in een eigen kerk, een jaarlijkse processie en een devotionele 'veertiendaagse'. Dit zorgde voor een grote volkstoeloop, net op het moment van de jaarmarkt, de 'meifoor'. Het stadsbestuur zal allicht trots geweest zijn op zijn succesvolle tussenkomst bij de pauselijke administratie.

TERUGBLIK

Het is duidelijk dat de oudste bronnen over het Heilig Bloed in Brugge de relikwies plaatsen in een stedelijke context: zeker vanaf 1255 had de relikwie een belangrijke plaats in de stedelijke samenleving. In 1297 nam het stadsbestuur het initiatief om speciale bescherming te vragen voor het Heilig Bloed. Op 3 mei 1304 werd het Heilig Bloed voor het eerst in processie rond de stad gedragen op het feest van de Heilige Kruisvinding, na de behouden terugkeer van de stedelijke militie. De volgende jaren nodigde het stadsbestuur prelaten uit de omgeving uit naar de processie. Het was het stadsbestuur dat het initiatief nam voor het verkrijgen van de bul van paus Clemens V. In heel dit verhaal valt op dat de verering van het Heilig Bloed uitsluitend door de stad wordt gestimuleerd. De lokale bisschop, de seculiere kapittels noch de graaf van Vlaanderen spelen een rol in de vroegste geschiedenis van het Heilig Bloed in Brugge.

20 C. WYFFELS, m.m.v. A. VANDEWALLE, *De rekeningen*, p. 1326-1329.